

УДК 330.331.1:631.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.77>

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Зуб В.В.,

*аспірант кафедри права Європейського Союзу**Національного юридичного університету**ім. Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0002-0263-0404

Зуб В.В. Сутнісна характеристика економічної безпеки держави.

У статті розглянуто та узагальнено наявні науково-теоретичні підходи до визначення «економічної безпеки», як складної економіко-правової та соціологічної правової категорії, складової національної безпеки. Наведено аргументи, що поняття «національна безпека» та «економічна безпека» співвідносяться між собою як система та елемент системи, при цьому обидві категорії мають безпосередній вплив одна на одну. Зазначається, що економічна безпека створює підґрунтя для функціонування всіх інших елементів, що входять до її системи – військової, технічної, продовольчої, екологічної. Констатовано різноманітність точок зору та уніфікованого законодавчого підходу до розуміння сутності та змісту категорії «економічна безпека», невідповідність наукового та нормативного тлумачення загроз / викликів економічній безпеці України, що породжує низку суперечностей у теоретико-методологічному і прикладному аспекті, негативно позначається на формуванні концептуальних засад економічної безпеки. Подано авторське визначення економічної безпеки, під якою слід розуміти стан захищеності економічної сфери держави та національних економічних інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та викликів, дестабілізуючих факторів, який забезпечується комплексом нормативно-правових, організаційно-інституційних, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів. Обґрунтовано необхідність формування ефективної та дієвої системи економічної безпеки, яка виступатиме гарантом захисту національних економічних інтересів від реальних і потенційних деструктивних чинників. Наведено аргументи щодо доцільності в умовах складної соціально-політичної та військової ситуації в Україні розробки нової Стратегії економічної безпеки України на повоєнний період, яка б враховувала бачення з цього питання міжнародних фінансових інституцій, Європейського Союзу та Ради Європи та визначала поряд з такими взаємопов'язаними структурними складовими, як макроекономічна, інвестиційна, інноваційна, фінансова, зовніш-

ньоторговельна, й інші напрямки забезпечення економічної безпеки – соціальний, демографічний, продовольчий, енергетичний та екологічний.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, рівень економічної безпеки, загрози економічній безпеці, Стратегія економічної безпеки України.

Zub V.V. An essential characteristic of the economic security of the state.

The article examines and summarizes existing scientific and theoretical approaches to the definition of «economic security» as a complex economic-legal and sociological legal category, a component of national security. Arguments are given that the concepts of «national security» and «economic security» are related to each other as a system and an element of the system, while both categories have a direct influence on each other. It is noted that economic security creates a basis for the functioning of all other elements included in its system – military, technical, food, environmental. The diversity of points of view and a unified legislative approach to understanding the essence and content of the category «economic security» was noted, the inconsistency of the scientific and normative interpretation of threats / challenges to the economic security of Ukraine, which gives rise to a number of contradictions in the theoretical, methodological and applied aspects, negatively affects the formation of the conceptual foundations of economic security. The author's definition of economic security is presented, which should be understood as the state of protection of the economic sphere of the state and national economic interests from the negative impact of external and internal threats and challenges, destabilizing factors, which is provided by a complex of regulatory and legal, organizational and institutional, technical and technological and innovative and investment measures. The need for the formation of an effective and efficient system of economic security, which will act as a guarantor of the protection of national economic interests from real and potential destructive factors, is substantiated. Arguments are given regarding

the expediency in the conditions of the complex socio-political and military situation in Ukraine of developing a new Strategy for the economic security of Ukraine for the post-war period, which would take into account the vision of international financial institutions, the European Union and the Council of Europe on this issue and determine along with such interrelated structural components, such as macroeconomic, investment, innovation, financial, foreign trade, and other areas of ensuring economic security - social, demographic, food, energy, and environmental.

Key words: economic security, national security, level of economic security, threats to economic security, Strategy of economic security of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення перехід держави до особливого правового режиму воєнного стану, зумовленого наявністю перманентних загроз національній безпеці, супроводжується активними трансформаційними процесами основних сфер життєдіяльності суспільства та функціонування системоутворюючих інститутів у розрізі економічної, політичної, соціальної, нормативно-правової та екологічної сфер, що призводить до пришвидшеної зміни структурних показників національної економіки, напряду впливаючи на безпековий потенціал її основних суб'єктів [1, с. 98].

Економічна безпека країни охоплює визначальні сфери життєдіяльності й розвитку людини, суспільства, держави і природи. Нехтування станом економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей економіки, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою загрозою для її суверенітету [2, с. 7].

В Україні вирішення зазначеної проблеми, зокрема й наукове пізнання її суті, перебуває на стадії становлення, а відсутність належного механізму безпеки в економічній, соціальній, політичній та інших сферах значно ускладнює подолання зовнішніх і внутрішніх загроз. Така ситуація ускладнює процеси вибору дієвої стратегії, державних інструментів та засобів забезпечення економічної безпеки держави, систематизації її функціональних складових, обґрунтування методики оцінки рівня безпеки, розробки превентивних механізмів щодо захисту від різних загроз (зовнішніх та внутрішніх) [3, с. 164].

Отже, необхідність здійснення теоретичних та аналітичних досліджень з даної проблеми беззаперечна. Потребує вирішення питання розуміння сутності економічної безпеки та чіткого визначення її складових [4, с. 41], а також своєчасного виявлення впливу негативних чинників з метою вироблення адекватних заходів забезпечення економічної безпеки.

Стан опрацювання. Протягом останніх десятиліть економічну безпеку, як категорію, її сутність та зміст, активно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені О. Бандурка, В. Бойко, А. Барановський, О. Власюк, О. Гапеева, М. Григорчук, Я. Жаліло, М. Житар, Т. Зубко, І. Коломієць, М. Корецький, О. Користін, С. Лекарь, Ю. Самойленко, О. Скорук, О. Сосновська, В. Шемчук, В. Шлемко, І. Яковюк, Л. Яремко та інші.

Незважаючи на значний доробок фахівців у галузі формування системи економічної безпеки держави, у вітчизняній юридичній літературі не до кінця вирішеними залишаються питання щодо визначення сутності категорії економічної безпеки, її структурних підсистем та елементів. Доводиться констатувати, що більшість наукових досліджень присвячені аналізу економічної безпеки через призму економічної науки. Водночас, в умовах глобальної економічної кризи та геополітичних змін, ретельного аналізу потребує саме економіко-правовий аспект забезпечення економічної безпеки з метою вироблення єдиного наукового підходу до означеної категорії.

Мета статті – розглянути концептуальні наукові та законодавчі підходи до визначення сутності та змісту категорії «економічна безпека» у напрямку розробки методологічної основи для подальших досліджень у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Термін «безпека» в перекладі з грецької мови представляє собою особливості володіння ситуацією, що дозволяє розглядати її як відповідний стан суб'єкта, за якого зміни властивих йому якостей та параметрів, шляхом виникнення непередбачуваної ситуації, є несуттєвими або своєчасно контролюваними [5, с. 8]. Якщо говорити про поняття «економічна безпека», то воно є багатограним та трактується практично у всіх життєво важливих напрямках та сферах національної економіки. Саме економічна безпека є її функціональною складовою, фундаментом та матеріальною основою [6, с. 45].

Існує значна кількість наукових підходів до тлумачення поняття та змісту «економічної безпеки» серед представників різних галузей та наукових шкіл. Зокрема, на думку О. Власюка, економічна безпека має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо є наукою про безпеку, тобто «життєдатність» соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії [2, с. 45]. Схожу позицію займає М. Єрмошенко, виділяючи в структурі економічної держави фінансову, внутрішньо-економічну та зовнішньоекономічну складові [7, с. 24–32].

З огляду на мінливість міжнародної політичної й економічної ситуацій, ґрунтовною вважаємо позицію С. Пирожкова, який визначає еко-

номічну безпеку як сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [8, с. 14].

Теоретичне обґрунтування проблеми економічної безпеки іноземних науковців ґрунтуються на підходах, які за змістом є близькими до тих, які використовуються у вітчизняній науці. Найбільш суттєвим є визначення економічної безпеки як проблеми конкурентоспроможності; умов стійкості (стабільності) економіки; відповідні умови припинення нелегальних видів економічної діяльності; проблеми міжнародної безпеки країни; умови реалізації урядом цілей щодо реалізації економічної політики [9, с. 308].

Поділяємо позицію І. Яковюк і А. Туренко, що економічна безпека є ключовим складовим елементом національної безпеки [10, с. 11]. До аналогічних висновків спонукає й студіювання інших точок зору, а також здійснений нами нижче та національного законодавства. Зокрема, в науці економікстейт (economic security of state), відносно молодій науці, яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави, також не склався єдиний теоретичний підхід до дослідження питань, пов'язаних з поняттям «економічна безпека».

У загальному розумінні «безпека» означає відсутність небезпеки та загроз [11, с. 38], а поняття «економічна безпека» виводиться вченими з поняття «національна безпека». В системі національної безпеки економічна безпека виконує чітко визначені функції, несе на собі суттєве функціональне навантаження, є матеріальною основою національної суверенності, що визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки. Тобто економічна безпека – це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему (військової, технічної, продовольчої, екологічної) [12, с. 17].

На думку представників юридичної науки, економічна безпека являє собою правовідносини, що виникають при забезпеченні органами публічної влади стану захищеності національної економічної системи [13, с. 256]. Економічна безпека включає в себе два складники: 1) такий стан суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, за якого поведінка суб'єктів права в сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ відповідає встановленим правовим приписам; і 2) такий стан законодавства, що регулює сферу

економічних відносин, за якого воно відповідає вимогам економічної безпеки [14, с. 186-187].

На наше переконання, жодне з вищезазначених трактувань економічної безпеки не можна назвати універсальним, проте кожне з них містить «раціональне зерно» та має під собою наукове підґрунтя, акцентуючи увагу на окремих аспектах зазначеної категорії. Внаслідок цього виникає низка близьких, але не тотожних підходів до тлумачення поняття «економічна безпека».

Економічна безпека розглядається зазвичай у напрямі розвитку економіки та захисту економічних інтересів держави, тобто захисту національних інтересів. Пропонуємо під економічною безпекою розуміти стан захищеності економічної сфери держави та національних економічних інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та викликів, дестабілізуючих факторів, який забезпечується комплексом нормативно-правових, організаційно-інституційних, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів.

Для більш глибокого розуміння досліджуваної категорії доцільним є аналіз положень чинного законодавства, яке орієнтоване на гарантування національної безпеки, а економічна безпека позиціонується як одна із стратегічно важливих її функціональних складових.

Насамперед слід зазначити, що поняття економічної безпеки закріплено на конституційному рівні. Зокрема, в ч. 1 ст. 17 Конституції України встановлено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [15] та в Господарському кодексі України [16]. Водночас зміст цього поняття та структура економічної безпеки держави як системи в зазначених нормативно-правових документах не деталізується.

У Концепції економічної безпеки України «економічна безпека» розглядається як спроможність національної економіки отримувати свій вільний, незалежний розвиток і утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, здатність України до захисту національних, економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [17, с. 4].

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 39, який наразі втратив чинність на підставі Закону України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 р., визначав економічну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспіль-

ства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах науково-технічної та інноваційної політики, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності у разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [18].

Викладене спонукає до висновку, що поняття «національна безпека» та «економічна безпека» співвідносяться між собою як система та елемент системи, тобто економічна безпека – частина національної безпеки держави. Відповідно, обидві категорії мають безпосередній вплив одна на одну.

Досліджуючи проблему економічної безпеки, слід пам'ятати про її системну сутність, складність, багатокомпонентність та взаємозумовленість її складових. Економічна безпека держави, з одного боку, охоплює підсистеми різних сфер забезпечення життєдіяльності суспільства, які також мають певну внутрішню структуру, а з другого боку, є підсистемою міжнародної економічної безпеки [7, с. 7].

Економічна безпека держави, як складова системи більш високого рівня – національної безпеки, є інтегральною характеристикою стану економічної системи, що передбачає характеристику стану низки підсистем – взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічної, інвестиційної, інноваційної, фінансової, соціальної, зовнішньоторговельної, енергетичної, продовольчої, демографічної [19], податкової (фіскальної), інформаційної та екологічної безпеки [20, с. 248]. Формування системи економічної безпеки з урахуванням зазначених складових відповідає Стратегії сталого розвитку та сприяє забезпеченню цілісного захисту національних економічних інтересів та узгоджується з економічною політикою держави.

Складна соціально-політична та військова ситуація в Україні супроводжується збільшенням кількості загроз для економічної безпеки, зокрема: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалу; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, у тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур осо-

бистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними та ін. [20, с. 249]. Водночас «традиційні» для економіки України загрози набувають абсолютно іншого характеру в умовах соціально-політичної кризи, подолання якої суттєво ускладнюється внаслідок низки факторів геополітичного характеру.

Одним з ключових правових актів, який визначає стратегічний курс, пріоритети, цілі та завдання держави у сфері економічної безпеки, а також стан, виклики і загрози економічній безпеці є Указ Президента України № 347/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. У його розділі 2 висвітлені такі складові економічної безпеки: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна та макроекономічна безпеки [21]. Водночас Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України до таких складових відносять демографічну, енергетичну, продовольчу та соціальну безпеки [22].

Виявлені розбіжності щодо складників економічної безпеки у зазначених нормативно-правових документах можна пояснити першочерговою виконання відповідних завдань. На наш погляд, ефективність забезпечення економічної безпеки може бути досягнута в результаті забезпечення всіх її складових у комплексі. Крім того, через російську агресію і породжені нею наслідки, виникла нагальна потреба в розробці нової Стратегії сталого розвитку економіки України на повоєнний період, яка б враховувала бачення з цього питання міжнародних фінансових інституцій, Європейського Союзу та Ради Європи. Також доцільним є відображення у ній таких відсутніх у чинній Стратегії сталого розвитку економіки України напрямів забезпечення економічної безпеки, як соціальна, демографічна, продовольча, енергетична та екологічна безпеки. Адже чинна Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року у значній мірі втратила свою актуальність, зважаючи на той факт, що виклики, пов'язані зі збройною агресією російської федерації та тимчасовою окупацією частини території України, значно змінилися після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Висновки. Констатуємо різноманітність точок зору та уніфікованого законодавчого підходу до розуміння сутності та змісту категорії «економічна безпека», невідповідність наукового та нормативного тлумачення загроз / викликів економічній безпеці України, що свідчить про складність, багатогранність та різноплановість зазначеного поняття. Така ситуація породжує низку суперечностей у теоретико-методологічному і прикладному аспекті, негативно позначається на

формуванні концептуальних засад національної безпеки та економічної безпеки, як її складової. Під економічною безпекою слід розуміти стан захищеності економічної сфери держави та національних економічних інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та викликів, дестабілізуючих факторів, який забезпечується комплексом нормативно-правових, організаційно-інституційних, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів.

Аналіз Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року спонукав до висновку про нагальність та доцільність в умовах складної соціально-політичної та військової ситуації в Україні, збільшення кількості загроз для економічної безпеки, розробки нової Стратегії економічної безпеки України на повоєнний період, яка б враховувала бачення з цього питання міжнародних фінансових інституцій, Європейського Союзу та Ради Європи та визначала й інші підсистеми / напрямки забезпечення економічної безпеки – соціальний, демографічний, продовольчий, енергетичний та екологічний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тульчинська С.О., Солосіч О.С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. *Науковий погляд: економіка та управління*. № 3 (79)/ 2022. С. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2022-79-14>. <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5075> (дата звернення: 20.11.2023 р.).
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К., 2008. 48 с.
3. Бойко В.В. Еволюція розвитку та сутність економічної безпеки держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 4. Т. 1. С. 162–167.
4. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6. Ч. 3. С. 39–42.
5. Ружицький І.Ю. Теоретико-концептуальні засади інституційного забезпечення економічної безпеки України: монографія Чернівців: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 298 с.
6. Основи економічної безпеки : підручник / Бандурка О.М., Духов В.Е., Петрова К.Я., Червяков І.М. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ., 2003. 236 с.
7. Єрмошенко М.М. Визначення загрози національним інтересам у фінансово-кредитній сфері. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 24–32.
8. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. К.: НІПМБ, 2003. 42 с.
9. North D. Institutions. *Journal of Economic Perspectives*. 1991, Winter. Vol. 5. № 1. pp. 97–112.
10. Яковюк І.В., Туренко А.Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. *Проблеми законності*. 2021. № 154. С. 8–36. doi: 10.21564/2414-990X.154.238747.
11. Коваленко М.А. Економічна безпека корпоративного підприємства: навч. посіб. М.А. Коваленко, І.І. Нагородна, Н.В. Радванська. Херсон: Олді-плюс, 2009. 404 с.
12. Користін О.Є., Барановський О.І., Герасименко Л.В., Доля Л.М., Калюк О.М. та ін. Економічна безпека: навч. посібник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність»; Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. 2010. 368 с.
13. Шемчук В.В. Економічна та інформаційна безпека держави: правові аспекти співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 253–259.
14. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–193.
15. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.11.2023 р.).
16. Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 20.11.2023 р.).
17. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування НАН України ; кер. проєкту В. Геєць. Київ : Логос, 1999. 56 с.
18. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 20.11.2023 р.).
19. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України. Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1501/>. (дата звернення: 20.11.2023 р.).
20. Дахнова О.Є. Соціальні аспекти економічної безпеки України. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. № 3, 2012. С. 244–252. URL: [https://zt.knute.edu.ua/files/2012/03\(62\)2012/3_12_36.pdf](https://zt.knute.edu.ua/files/2012/03(62)2012/3_12_36.pdf) (дата звернення: 20.11.2023 р.).
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року

«Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення: 20.11.2023 р.).

22. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 20.11.2023 р.).